

MURRANGUAASTA F. SANNAMEHE LOOMINGUS (1940—1941)

H. Paas

ENSV Tallinna Riiklik Kunstimuseum

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 1940. aasta juunis tähistab suurt pööret eesti rahva ühiskondlikus elus. Ka kujutavale kunstile loodi uued alused. Nagu nõukogude kunsti põhisisuks pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu muutus rahva elu ja tegevuse kujutamine, nii sai ka eesti nõukogude kunstnike ülesandeks luua kunstikultuuri, mis teeniks töötava rahva huve. Koos teiste elualadega rakendus kunst ühiskonna teenistusse.

Uute ülesannete eduka täitmise eelduseks oli see, et kitsalt kodanlikust kunstnikust kasvaks kunstnik-kodanik. Rahva vajadustest ja püüdlustest lähtumine, uute probleemide käsitlemine kunstiteostes nõudis kunstnike maailmavaate muutumist ning uue loomingulise meetodi, sotsialistliku realismi meetodi omandamist. Uusi seisukohti kunstiküsimustes propageeriti loengute, vestluste ja loominguliste diskussioonide kaudu. Ajakirjanduses trükiti marksismi-leninismi klassikute kirjutisi kunstist, tutvustati eesti ja vene kunsti progressiivseid saavutusi, avaldati reprodutsioone tähtsamate nõukogude kunstnike teostest jne.

Kunsti elu juhtivad organid pöörasid esimesel nõukogude aastal suurt tähelepanu kunstnike muutumisele ühiskonna aktiivseiks liikmeiks. Ka tolleaegne haridusminister J. Semper oma sõnavõtus 25. juulil 1940. aastal Tallinnas toimunud kunstnike ülemaalisel kongressil rõhutas põhjendatult kunstnike suurt osatähtsust uues ühiskonnas. «Kunstnik pole luksus, vaid ühiskonna tarvilik liige ja sotsialistlikus ühiskonnas kindlate ülesannete täitja. Meile on elavaks eeskujuks Nõukogude Liit, kus ühtki andekat kunstnikku ei jäeta kõrvale ühiskondlikust tööst. Et tõsta kunsti kvaliteeti, selleks peab olema kunstnikul kindel seisukoht ühiskonnas.»¹

Energiliselt lülitus ühiskondlikku tegevusse Ferdi Sannamees. Ta võttis elavalt osa kunsti elu ümberkorraldamisest ning mitmete

¹ Kujutavad kunstnikud koostöös rahvaga. «Rahva Hääle» nr. 34, 26. VII 1940, lk. 8.

komisjonide tööst. Ta kuulus organiseerivasse toimkonda, mis oli valitud «loovate tegevkunstnikkude nimestiku koostamiseks ja ülemaalse kujutavate kunstnike kongressi kokkukutsumise eeltööde tegemiseks.»² Kunstnike kongressil valiti F. Sannamees reorganiseeriva toimkonna komisjoni.³ Aktiivselt aitas ta asutada kunstnike kooperatiivi, kes pidi organiseeritult kaitsma kunstnike majanduslikke huve, soodustama nende loomingulist tegevust ning teostama kunstipropagandat. Sannamees võttis osa kunstnike kooperatiivi nõukogu ja kooperatiivi organiseerimise keskjuhatuse tööst. Juhatuse nõukogu väljarõõtatud Eesti NSV kunstnike kooperatiivi põhikirja kinnitasid hariduse rahvakomissar ja siseasjade rahvakomissar.⁴ Peale selle kuulus Sannamees «kõigi kujutava kunsti alade silmapaistvamatest meistritest»⁵ moodustatud kaheksaliikmelisse erikomisjoni, kellele langes vastutusrikas ülesanne anda kunstnikele konsultatsiooni dekaadinäituseks teostatavate tööde osas, et tagada võetud kohustuste täitmist ja kaasa aidata kavatsetud ürituse õnnestumisele.

Kõige rohkem arenesid kunstnikud, nende hulgas ka Sannamees, loovas töös. Selleks avanesid suurepäraselt organiseeritud võimalused mitmete ideekavandite võistluste ja tellimuste näol, mis ergutasid neid kujutama rahva elu ja tööd nii maalilis, graafikas kui ka skulptuuris. Need uudsed töövormid ning näituste ja konkursside korraldamine löid suunitletud eeldused temaatilise kunsti viljelemiseks.

Olulisemateks ülesanneteks kunstnikele olid ENSV Kunstnike Liidu org-toimkonna poolt väljaantud töötellimused ligi neljakümnele kunstnikule eesti kunsti ja kirjanduse dekaadiks, mida kavatseti pidada 1941. aastal Moskvast. Ulatuslikumate teostena skulptuuri alal tuli näiteks valmistada E. Roosil «Lammastallega», M. Saksal «Tänavatööline», F. Sannamehel «Põllutöö» figuraalne kompositsioon, A. Starkopfil «Monumentaalreljeef».⁶

Sannamehele kui väljakujunenud kunstnikule, kellel meie skulptuuris oli silmapaistev koht juba kodanlikul perioodil, usaldati teisigi tähtsaid ülesandeid. Ta võttis osa üleliidulisel põllumajandusnäitusel 1941. aasta kevadel avatud Balti liiduvabariikide ühise paviljoni kaunistustöödest, kavandades tööstust ja põllumajandust kujutavad reljeefid.

Väljaspool Eesti NSV piire oli Sannamees seotud veel ühe üritusega. 1940. aasta oktoobris saadeti Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Asjadevalitsuse korraldusel Tallinnast Moskvasse

² Kunstnikupaberid 142 loovkunstnikule. «Rahva Hääl» nr. 27, 19. VII 1940. lk. 5.

³ ORKA, f. R-14, nim. sü. 468, l. 71.

⁴ Kunstnike Kooperatiiv asub tööle. «Sirp ja Vasar» nr. 1, 5. X 1940, lk. 2.

⁵ Dekaaditööde konsultatsioonikomisjon. «Sirp ja Vasar» nr. 24, 14. VI 1941, lk. 1.

⁶ 50 töötellimust eesti kunstnikele dekaadi ettevalmistustööde sarjas. «Sirp ja Vasar» nr. 9, 1. III 1941, lk. 4.

valikväljapanekute kogu Eesti NSV osakonna kujundamiseks NSV Liidu Rahvaste Muuseumis. Siia kuuluva üheksa kunstiteose hulgas olid peale A. Laigo puulõike «Kalarappijad», P. Liivaku puulõike «Aednikud», K. Liimandi õlimaali «Lõikus», Kr. Raua sõejoonistuse «Rukkilõikajad» ja E. Viiralti külmnõela «Kr. Raua portree» ka kaks Sannamehe skulptuuri — «Ema lapsega» (pronks, 1940) ja «Kaevurid» (kips, 1938).⁷ NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Kunstikomitee Kujutava Kunsti Peavalitsuse näituse direktiooni poolt tehti talle ettepanek esineda koos mitme teise kunstnikuga Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 25. aastapäeva tähistamiseks korraldataval juubelinäitusel «Meie kodumaa» 1942. aastal Moskvast.⁸

Tallinnas võttis Sannamees osa kunsti kevadnäitusest 1941. aastal.

Arenedes loomingulise töö praktikas ja täites aktiivselt ühiskondlikke kohustusi toimus Sannamehe kunstilistes tõekspidamistes juba 1940.—1941. aastal murrang. Otsustavalt asus ta looma teoseid, mida nõudis elu tegelikkus. Ta kunstis, kus senini domineeris portree, kerkis olulisele kohale tööteemaline kompositsioon nii ümarplastikas kui ka reljeefis. Uue aineistiku kallal töötamist soodustasid oluliselt temale usaldatud ülesanded. Dekaaadi raames saadud tellimuse valmistada kompositsioon põllutööst kavandas Sannamees kahest naisfiguurist koosneva grupina. Teose süžeeks valis ta viljalõikuse — üks naine on tegevuses viljavihkude sidumisega, teine vihkude tassimisega. Skulptuur kannabki nimetust «Vihusidujad» (kips, 1941) (joon. 1).

«Vihusidujad», mis Sannamehe ütluse järgi oli modelleeritud oma lõplikus suuruses ka savist, kuid sõja tõttu jäi kipsi valamata, on säilinud ainult kavandina. Kuid ka selle põhjal on võimalik ettekujutust saada skulptori suunilusest ja taotlustest, tema lähenemisest ülesandele. Varasemal teotsemisperioodil taotles Sannamees figuraalskulptuuris peamiselt kehaliigutuste ilu, rütmi, plastilise vormi väljendusrikkust ning harmooniat. Esimene nõukogude aasta toob aga endaga kaasa uued püüdlused. Töötava inimese kuju, mille vastu tal oli huvi juba varemgi («Külvaja», «Kaevurid»), köidab järjest rohkem tema tähelepanu, muutub tema teoste põhiteemaks. Kunstnik püüab nüüd väljendada liigutuste ilu töös, näidata töötajaid toimekatena, aktiivsetena.

Sannamees, kes senini oli edukalt lahendanud ühefiguurilisi teoseid, on «Vihusidujate» puhul valinud kahefiguurilise kompositsiooni. See võimaldab tal käsitleda uuelaadseid suhteid inimeste vahel ja pöörata suuremat tähelepanu olustikulistele küljele. Ringjoonel toimuv liikumine, mis muudab teose vaadeldavaks

⁷ Eesti väljapanekute kogu NSV Liidu Rahvaste Muuseumis. «Sirp ja Vasar» nr. 4, 26. X 1940, lk. 5.

⁸ Viis Eesti NSV kunstnikku kutsutakse esinema juubelinäitusel «Meie kodumaa». «Sirp ja Vasar» nr. 24, 14. VI 1941, lk. 4.

Joon. 1. Vihusidujad. Kavand (kips, 1941).

mitmest aspektist, ja figuuride ümardatud vormid viitavad lõpmatu korduvale tegevusele. Žanrilisuse rõhutamise ja töömiljöö siseloomisega skulptuuri taotleb Sannamees suuremat konkreetust, elulist tõepärasust. Ta on püüdnud jäädvustada vastavale tööprotsessile iseloomulikku kehahoiakut ja kujutanud figuure tööriistadega käes. Seda tendentsi kohtame esimesel nõukogude aastal ka teiste eesti skulptorite teostes, näiteks V. Melliku «Kütja», A. Kaasiku «Kaevur» jt.

Tegelikkuse tõlgendamine uuest aspektist toimus järk-järgult ja pingeliste otsingute viljana. Kuid sobivate väljendusvahendite leidmine selle kehastamiseks võttis aega. Sannamehe kavandit ei saa lugeda veel etapiliseks saavutuseks. Seda tuleb vaadelda kui esimest astet uute tõekspidamiste realiseerimisel skulptuuris. Samast seisukohast tuleb läheneda ka reljeefidele, mis Sannamees valmistas Balti paviljonile üleliidulisel põllumajandusnäitusel.

Üleliiduline põllumajandusnäitus avati Moskvas 1939. aastal. Näituse suurejooneline kujundus oli Nõukogude Liidus üheks uut laadi nähtuseks suurte kunstilis-propagandistlike ansamblite loomise alal ja võimaldas laialdaselt rakendada monumentaal-dekoraatiivkunsti. Kümned paviljonid, kaunistatud skulptuuride ja maalidega, monumentaalsed väravad, Pariisi rahvusvahelise näituse Nõukogude Liidu paviljonilt Moskvasse tagasitoodud V. Muhhina skulptuurigrupp «Tööline ja kolhoositar» — kõik see kehastas kujukalt võitleva sotsialismimaa võimsust.⁹

Sellesse suurde ansambli lisanud 1941. aasta kevadel Balti vabariikide ühine paviljon, mille mõjukust ja ilmekust pidid suurendama maalid ja skulptuurid. Sannamehelt telliti selleks kaks reljeefi — «Tööstus» (kips, 1941) ja «Põllumajandus» (kips, 1941). Ta on nendel kujutanud kahte Eesti NSV-d iseloomustavat majandusharu — põlevkivitööstust ja karjakasvatust. Esimesel näeme kaevureid tegevuses põlevkivitöötlemisega, kusjuures taamal paistavad põlevkivilademed ja tööstushooned (joon. 2). Teisel on jäädvustatud karjakasvatusega seotud tööprotsesse (joon. 3).

Vastavalt uutele esteetilistele ideaalidele on reljeefides, samuti nagu «Vihusidujais», asetatud pearõhk töötava inimese kujutamisele. Kunstnik on teoste lahendusena andnud grupipildi, on kontsentreerituse saavutamiseks suunanud tegevuse äärtelt keskele ja seostanud figuurid ühtsest sisemisest rütmist kantud liigutustega. Lähtudes soovist liita inimesi tihedamalt keskkonnaga, on ta taotlenud reljeefides ruumilise sügavuse muljet nii esemete paigutuse kui ka pinnakäsitluse abil. «Tööstuses» ja «Põllumajanduses» on Sannamees modelleerinud pinna krobelisena. Selle tulemusel kaotavad vormid teravuse, sulavad pehmelt reljeefipinda ning teoste üldmõju on maaliline. Vaatamata sellele, et reljeefides on palju tähtsust osutatud ehitustele, loomadele ja ümbrusele, on kunstnik

⁹ Советское искусство 1917—1957, М., 1957, lk. XLII.

püüdnud säilitada inimkujude, looduse peremeeste domineerivat osa nende paigutuse ja modelleeringuga. Nad on modelleeritud kõrgemas reljeefis ja jätavad valguse ning varju mõjul ümarplastilisema mulje. Inimkujud on antud tösistena, asjalikkudena ning seda tösist tööatmosfääri rõhutab ka teoste tagapõhi.

Joon. 2. Tööstus. Reljeef (Kips, 1941).

Joon. 3. Põllumajandus. Reljeef (Kips, 1941).

Erinevalt meie dekoratiivskulptuuri meistrist A. Starkopfist on Sannamees «Tööstuses» ja «Põllumajanduses» kasutanud perspektiivreljeefi. A. Starkopfi tööteemalises reljeefis «Õsuja» (tamm, 1941) on kujutised ühel plaanil, ilma ruumilisuse taotluseta ning neutraalse fooniga. Mõlemad reljeefiliigid on kunstiajaloo endale eluõiguse omandanud ja kummalgi on oma eelised. Perspektiivreljeef, mis läheneb maalile, püüab anda optilise tõelisuse muljet ning võimaldab teemat avada mitmekülgsemalt. Üheplaaniline reljeef on aga selgem, ülevaatlikum, esimese pilguga haaratav, on

seinapinnaga rohkem seotud ning selletõttu eriti kohane ehituste kaunistamiseks. Sobivust ehitusega on Sannamees antud teoste juures ka teatud määral arvestanud. Ta on küll teoste kompositsiooni lahendanud maaliliselt ja on sisse toonud sügavuse momendi. Kuid seinapinnaga on ta püüdnud seostada reljeefe sel teel, et on teoste silmapiiri sulgenud mitmesuguste esemetega, on pearõhu asetanud esiplaanile ning on tegevuse koondanud ühele horisontaaljoonele. Kui aga meenutada reljeefide asukohta seinal ligi nelja meetri kõrgusel, ei osulunud kasutatud abinõud piisavaks. Selguse ja ülevaatlikkuse mõttes oleks kasuks tulnud suurepinnalisem, vähem detailne käsitlus.

Reljeefid «Tööstus» ja «Põllumajandus» seati üles Balti liiduvabariikide paviljonis 1941. aasta mais.¹⁰ Kunstnik Adamson-Eric, kes oli seotud paviljoni kunstilise kujundamisega, hindas pärast Moskvast tagasitulekut teoste sisulisi ja vormilisi väärtusi kokkuvõtlikult järgmiselt: «Ferdinand Sannamehe reljeefid kui esimesed katsed temalegi uues temaatika vallas näitavad kahtlemata teda endiselt osava modelleerijana — sõandaksin neid reljeefe lugeda parimate hulka mitte ainult Balti paviljonis, vaid üldse näitusel, vastavas laadis.»¹¹ Adamson-Eric on õigesti alla kriipsutanud teoste uudset sisu. Vormi alal aga tekib kahtlus, kas ta ei ole Sannamehe osa näitusel ülehinnanud.

Reljeefid hävisid arvatavasti Suure Isamaasõja ajal. Kipsmudelid kinkis autor 1961. aastal Tallinna Riiklikule Kunstmuuseumile.

1940.—1941. aastal lõi Sannamees ka mõned portreed. Teadaolevaid andmeid valmisid tal kipsis «Modelleering pronksi», «Mehe portree» ja kaksikportree «Naine ja laps». Neist «Modelleering pronksi» oli esitatud 1941. aastal kunsti kevadnäitusel ja seda märgiti tunnustavalt.¹² Nimetatud portreed, kuigi nad ei kuulu kunstniku tippsaavutuste hulka, näitavad Sannameest endiselt tugeva portretistina ning annavad tunnistust tema portreekunstile iseloomulikust laadist. Nad põhinevad vahetul tundel, on teostatud hea karakteriseerimisoskusega ning modelleeritud varjundirikalt. Kuid uued jooned, mis nii selgelt ilmsid temaatilises kompositsioonis (ning leidsid edasist täit rakendamist Suure Isamaasõja ajal), kajastuvad tema portreeloomingus ilmekalt alles hiljem, eriti sõjajärgsetel aastatel. See on ka läiesti mõistetav, sest olles arvamusel, et kõige paremini saab väljendada ajajärgu taotlusi süžeelise kompositsiooni abil, viljeles ta esimesel nõukogude aastal rohkem figuraalskulptuuri.

Kokkuvõttes võib öelda, et esimene nõukogude aasta on Sannamehele uute sisuliste ja vormiliste otsingute ajaks. Skulptori taot-

¹⁰ «Sirp ja Vasar» nr. 20, 17. V 1941, lk. 1.

¹¹ Balti paviljon Põllumajandusnäitusel. «Sirp ja Vasar» nr. 22, 31. V 1941, lk. 4.

¹² R. Kangro-Pööl. Kunsti kevadnäitus. «Kommunist» nr. 157, 3. VII 1941, lk. 4.

lus rakendada oma kunsti uue ühiskonna teenistusse avardab tema teoste temaatikat aktuaalsuse suunas. Tema loomingus ker- kib esiplaanile tööteema, töötava inimese kuju. Oma kunstiliste kavatsuste realiseerimiseks kasutab ta žanrilise lahendusega temaatilist kompositsiooni.

Sannamehe hoogsalt alanud tegevuse eesti nõukogude kunsti arendamisel katkestas ajutiselt fašistliku Saksamaa ootamatu kal- laletung Nõukogude Liidule. Sannamees evakueerus Nõukogude rindetagalasse, töötas alguses Tšuvaši ANSV-s, hiljem Moskvas. Uute kunstiliste ülesannete lahendamisel Suure Isamaasõja ajal kasutas ta 1940.—1941. aastal omandatud kogemusi.

Toimetusele laekunud märtsis 1966.

ГОД ПЕРЕЛОМА В ТВОРЧЕСТВЕ Ф. САННАМЕЭСА

Х. Паас

Резюме

После восстановления советской власти в 1940 году перед художниками Эстонии предстала задача усвоения метода социалистического реализма, проблема создания произведений, отражающих новую действительность и помогающих воспитанию народа в духе коммунизма. Одним из первых художников, ставших на новый путь, был Ф. Саннамеэс (1895—1963), который уже в годы буржуазной диктатуры принадлежал к числу виднейших скульпторов-реалистов. В 1940 году он немедленно приступил к созданию произведений, отражающих новую жизнь. До сих пор в его творчестве преобладал портрет, теперь его захватывает в первую очередь тема труда. Он моделирует группу «Женщины, связывающие снопы». Для павильона Эстонской ССР на Всесоюзной сельскохозяйственной выставке в 1941 году он создает два рельефа «Промышленность» и «Сельское хозяйство». Весной 1941 года он моделирует небольшой рельеф «Рыболовство». Он создает также несколько портретов. 1940/41 год знаменует собой перелом в творчестве Саннамеэса: появляются новые черты, которые окончательно созревают в период его пребывания в тылу в 1941—1944 гг.

DAS JAHR DES UMBRUCHS IM SCHAFFEN VON F. SANNAMEES

H. Paas

Zusammenfassung

Nach der Wiederherstellung der Sowjetmacht im Jahre 1940 sahen sich die Künstler Estlands vor die Aufgabe der Aneignung der sozialistisch-realistischen Methode gestellt, vor das Problem der Schaffung von Kunstwerken, die die neue Wirklichkeit zum Ausdruck bringen und zur Erziehung des Volkes im Geiste des Kommunismus beitragen sollten. Einer der ersten Künstler, die den neuen Weg beschritten, war F. Sannamees (1895—1963), der schon zur Zeit der Diktatur der Bourgeoisie zu den markantesten Vertretern des Realismus in der estnischen Skulptur gehört hatte. Im Jahre 1940 ging er zum Schaffen von Kunstwerken über, die das neue Leben widerspiegelten. Während im Schaffen des Künstlers bisher das Porträt dominiert hatte, wandte er sich nun dem Thema der Arbeit zu. Er modelliert eine Gruppe «Garbenbindende Frauen». Für den Pavillon der Estnischen Sowjetrepublik auf der Landwirtschaftsausstellung in Moskau im Jahre 1941 schuf er zwei Reliefs «Industrie» und «Landwirtschaft». Im Frühling 1941 modelliert er außerdem noch ein kleines Relief «Fischfang». Er schafft auch einige Porträts. Das Jahr 1940—1941 bedeutet einen Umschwung im Schaffen von Sannamees, in seiner Kunst offenbaren sich neue Züge, die während seines Aufenthaltes in der Sowjetunion in den Kriegsjahren 1941—1944 völlig ausreifen.